

GENIAALNE VANALAPS JA VAIMU JÄÄDVUSTAMINE

LAURI SOMMER

Uku Masing 1920. aastate lõpul.

„INIMESEPOEG VALGEL LAEVAL“.
Filmitriloogia „Masingu maastikud“ 2.
film. Stsenarist, režissöör ja operaator **Vallo Kepp**,
filmitriloogia idee: **Mikk Sarv**, muusika:
Rauno Remme, teaduskonsultant **Külliki Kuusk**,
heli: **Enn Säde**, off-line montaaž: **Sirje Haagel**,
on-line montaaž: **Rein Kasak** ja **Rutt Jüriso** (Ardfilm),
heli järeltöötlus: **Koit Pärna**, toimetaja **Enn Säde**,
produtsent **Mati Sepping**. Beta SP, 77 min,
värviline ja mustvalge. © Estinfilm, 2004.

Uku Masing on üks neid mitmekylgseid ja vastakaid reaktsioone põhjustanud, kestvaid inimesi, kelle kirjaliiku pärandi avalikustamine hakkab neil aastatel lõpupoole jõudma, aga vaimse tähenduse selgitamisel on tehtud vist alles pool tööd. Kyllap tuleks ta loomingu paremik tõlkida ja kuulata, mida kostetakse mujalt maailmast. Visuaalsus või täpsemalt nägemuslik selgus oli Masingule oluline – kuidas aga teda ennast järeltulevatele põlvvedele nähtavaks-tajutavaks teha?

Alguseks mõned lähteandmed. Filmitud materjali temast polegi vist olemas, seega tuleb teemaga haakumiseks kasutada kaudseid, kuid temale võimalikult lähedasi visuaale.

Seda tegi juba telefilm „**Masing Masingu poolt**“ (1992), kus Uku abikaasa **Eha Masingu** meenutustele sekundeerisid fotod, võtted nende korterist ja Taevaskojast, **Toomas Lõhmuste** loetud luulekatked ja mõni üksik lindistus.

Helindeidki pole palju – Usuteaduse Instituudi loengud, loeng „**50-aastane noor**“ (1972) ning mõned eravaldukses olevad intervjuukassetid või -lindid. Nende hulgast kasutati selles filmis **Toomas Pauli** 1984–1985 salvestatud vestlusi, mille *lo-fi* (*low fidelity*) varjund võimendas juttude isiklikkust ja mystilisust. Kummalise kõlaga taustaheli – tiibeti rituaalmuusika, okariin jms – on yldiselt sujuv. **Rauno Remme** muus kontekstis sympaatsed, kergelt disso-

Õde Agnes,
Uku Masing ja
Helmi(?)
1928. aasta
detsembris.

nantsed elektroonilised viginad mõjuvad siin pigem juhuslikena.

Autoripärasuse mõttes võinuks kasutada ka Masingu lemmikuid, **Mozartit** ja **Tagoret**, osi **Eduard Oja** „**Ajatri-loogiast**“, polyneesia laule või midagi ta kodusest fonoteegist. **Tõnis Mägi** klaverisaatega lauldud „**Yhel kaunil päeval**“ lisab veel yhe võimaluse Masingut näha; varasemast mäletame seda teksti **Priit Pedajase** viisiga. Mägi versioon asetub harjunud sugestiivselt loitsulis-
test Masingu viisistustest ja esitustest (**Anne Maasik**, **Priit Pedajas** ning **Jaan Toominga** lugemine) meeldivalt vaksakese kõrvale ja annab ehk tulevastelegi tegijatele uut mänguruumi tema tõlgendamisel.

Pole hea, kui masinglikkuse mis tahes arendused muutuvad kuidagi normeeritaks ja sektantlikuks. See ei sobi ta enda otsiva vaimuga. Taustade ja visuaalide valimise puhul on kindlasti probleemiks selle inimese elu vaimne kylluslikkus. Uku Masing syvenes paljudesse ajastutesse, tundis hästi loodust, rändas erinevail maastikel, maalis ja joonistas mitut moodi jne. Valimine võib isegi asjatundjate puhul jääda uitamiseks yhe põneva teema juurest teise

juurde, sellal kui käsitletava isik on kuidagi lahustunud ja varjunud...

Tervikkujutluse seadmine tollest eripärasest mehest võtab ilmselt veel tykk aega. Tee selleni võib olla kas eeltööd krooniv välgatusena tulev taipamine (kuidas seda kyll filmi panna?) või mosaikne Masingu-killukeste liitmine, yhendatud jõududega läbi viidavad meditatsioonid.

Viimast suunda jätkabki **Vallo Kepi** triloogia „**Masingu maastikud**“, mille teine osa nyyd valmis. Esimene film „**Kitsas rada keset metsi**“ (2000) tegeles minu mäletamist mööda paljuski Raplamaa ja Raikkylaga, kus Masing syndis ja mille ajaloolis-vaimse tausta ning loodusega jäi ta eluaeg seotuks. „**Inimesepoeg Valgel Laeval**“ jätkub sujuvalt Ylikoolis õppiva noore **Hugo Alberti** ainelist kitsikust kurtvate ja tuttavalt pessimistlikus toonis kirjadega (neid ja kõnekaid vahetekste loeb filmi autor) ning keskendub meenutuste kaudu rohkem 1960.–1970. aastatele. Ametlikust kultuurist kõrval seisjana mõjutas Masing ometi eesti teoloogilise, folkloristliku, orientalistliku ja poeetilise mõtte arengut. Selleski filmis on oluline roll ta õpilaste või temalt virgutust saanute mee-

Kirjanikud Toomel Tartus 6. mail 1931.

nutused ning neist koorub välja üks isemoodi õpetajatüüp. Umbes viiekymmest tunnist „mustast“ materjalist on **Vallo Kepp** valinud omavahel haakuvad teemaplokid. Kohati jätkab üks kõneleja lausa teise jutustust. Kõigepealt meenutajatest — õieti on siin koos kaks põlvkonda ning isikuti varieerub suhtumine naganii.

Vanemaist härradest õppis Masingu õemes **Evald Saag** (*r. i. p. – resquiescat in pace*) temaga samal ajal teoloogiat, yhe varaseima jyngrina võetav juudi soost folklorist **Isidor Levin** käis 1930-ndate lõpul ta loengutes, varjas sõja ajal end tema juures sakslaste eest ning aitas hiljem Masingule muinasjutu-uurimises rakendust leida. Ilmselt ka kõrge vanuse tõttu on neil meenutajail iseteadlikum „mina ja Masing“-olek, mis nende varasematele juttudele eriti uut ei lisa. Vanimaist kaasteelistest on filmi kaasatud ka sydamlük arhiivimaterjal „**Arbutajatest**“ rääkivast **Bernard Kangrost**. Uku kasuõe **Salme Laube** pajatus on hea jäädvustus siseringist. Kuhugi va-

hepeale jääb piiri taga tema luulet avaldanud **Vello Salo**.

Seejärel tuleb põlvkond, kes tutvus Masinguga 1950-ndate lõpul ja hiljem — olgu Usuteaduse Instituudi loengutes, olgu Kirjandusmuuseumi ruumes või tema kodus Tartus Hurda tänaval, mille atmosfääril on filmis kandev roll (see on justkui vaikselt kõnelev tegelane). Need on enamikus kesksed nimed meie kirjanduses, teoloogias, usuelus ja folkloristikas. Nende, vanuselt umbes pensioniikka jõudvate seas on enim jyngritena võetavaid, ning ka vastakaimad reaktsioonid pärinevad neilt. Ehk on pisut tege vaimse pärilikkusegagi, sest äärmusi kuuleb ka Masingult endalt. Kord olevat ta öelnud, et kui leiaks yhe endasuguse targa inimese, siis võiks olla rahul. Filmis kuuleme aga masendunud endapisendust: „Oma arust ma olen yks keskpärane inimene, kes kõiki asju teab keskpärasel määral, mis teda huvitanud on, aga yheski asjas, alal ei ole silma paistnud. Mitte yhel.“ Neid valinguid pudenes tema suust resignatsioonihet-

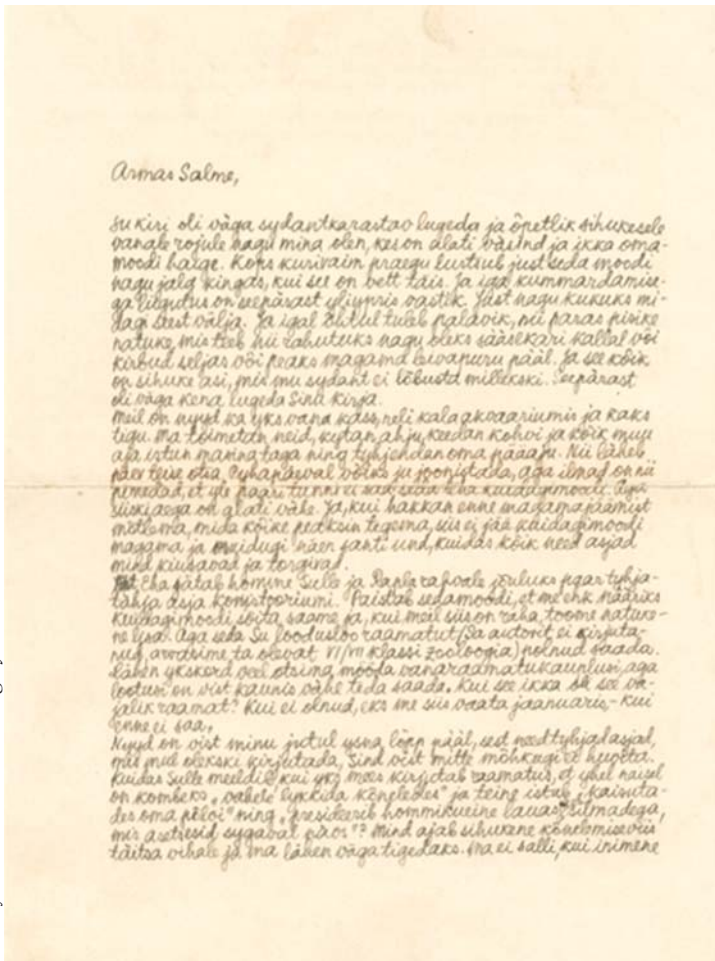

Agnes ja
Uku Masing
3. septembril
1930.

kedel, mil ta jutus võis kuulda lausa lapsikut jonnimist. Nooremad pooldajad või eitajad, kelle otsustusi ei määra isiklikud kontaktid, vaid kirjalikud allikad ja kultuurilised eelarvamused, võtavad Masingut kui nähtust paratamatult hoopis rahulikumat.

On teada, et teiste kohta räägitav peegeldab oluliselt ka rääkijate enda maailma. Näiteks end „vaimsetest poegade“ distantseeriva „lehtsaba“ **Ave Alavainu** jutt Ukuga suitsetamisest ja

veinijoomisest on kyll hea korrektiiv otsestest ylistamisest hoolimata pisut kõrgelennuliseks muutuvale õhkkonnale, kuid jääb siiski oma vastulauselisusesse kinni. **Viivi Luige** juttu ehtsuse olulisusest kirjaniku juures ja lihtsatest asjadest ilmestab suurepäraselt tema kord pinguldud, kord lõdvestud nägu. Kõnelejate valik on asjatundlik: **Toomas Paul, Vello Salum, Jaan Tooming, Jaan Kii-vit** juunior jt olidki oma õpetajale lähedased.

Uku Masingu kiri kasuõele 18. detsembril 1949. aastal.

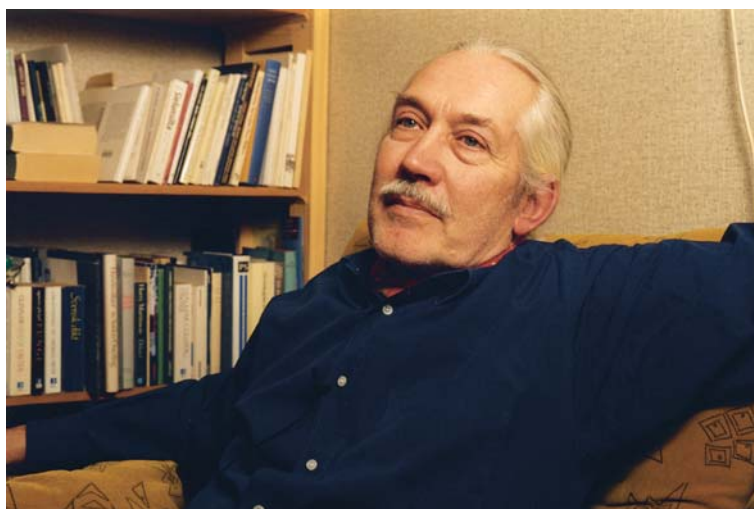
Kui mõelda, millised meenutajad veel võiksid sõna saada, siis nimetaksin kolme. Noor **Linnart Mäll** sai Masingult tugevaid orientalistilisi ja elulisi impulsse. Tollane neiu **L. K.** oli yhe inspireerijana kogu „**Saadik Magellani pilvest**“ taga. Ja **Epp Miikman** (kui ta veel elavate kirjas peaks olema) kuulas ainsa mitte-teoloogina Masingu Usuteaduse Instituudi loenguid ja Uku hindas tema „väljasseismist“.

Seda, milline õpetaja Masing oli, nähakse mitmelt tahult – erines ka andumus, allumus ja õpitu. Enamik inimesi räägib religioosuses võtmes tema lumavast avarusest, mida õpilased ei osanud kyllalt ära kasutada, läbinägelikkusest ning osaduslikust, lihtsate kõneluste ja vaikumiste kaudu omandatud mõistmisest. Selles olemuslikus õpetajas polnud ametlikkust, kuid võis olla teravaid

hinnanguid, arrogantsi, välist haprust yhes sisemise jõu ja pyhalikkusega. Masingu vaimne intensiivsus põhjustas temaga suhelnute seas nii äärmist aukartust kui solvumist, põlgust ja tagarääkimist. Hea on näha, kuidas mõned asjad ajaga selginevad.

Minu arvates olid filmi olulisimad kommentaarid **Jaan Kaplinski** omad. Veel viie aasta eest avaldas ta justkui ikka veel mässates kaks masingiaane pahandanud ryndavavõitu kirjutist oma õpetaja kohta. Kuid selles filmis räägib temas selginud, keskmise tee leidnud mõistmine. Siin on koos nii tänu õpitu eest ja austus, kyllalt erapooletu lähipilk sellele erakordsele inimesele kui ka oma valulise vaimse iseseisvumise, aukartlikust jyngrist sõltumatu mõtlemise poole kasvamise visandamine. Filmi alguses kurdab Masing yhes kirjas: „Sellest kõi-

Jaan
Kaplinski.

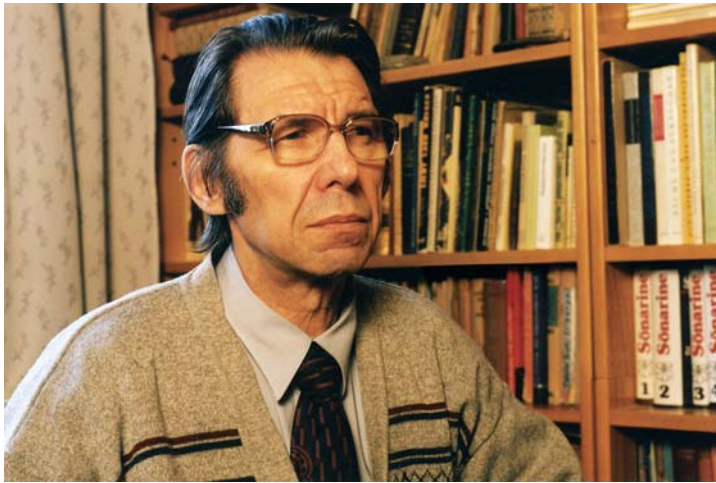
Jaan
Tooming.

gest saaks lahti, kui ma lapsepõlvest lah-
ti saaks, aga see on nii raske, et ma usun,
et ma elu lõpuni lapseks jään, ja selle
ees on mul lõpmata hirm.”

Kaplinski arendab samasugust mo-
tiivi, öeldes, et ta nägi Ukus vilksamisi
seda üksildast olendit, „kes oli lapsest
peale olnud selline haiglane, kehvade
silmadega, nõrk, aga erakordselt ande-
kas, no geniaalne ilma mingi kahtluseta.
Väga üksik, väga teistsugune kui teised,
kes absoluutselt ei sobinud ei oma ko-
dusse, ei mitte kuskile; kelle vahekorrad
teistega kujunesid väga kummaliseks.

Selles mõttes ta otsis lähedust, tal oli va-
ja teisi inimesi, aga ta ka kartis seda.”
Sel empaatilisel kirjeldusel võib tõepoo-
lest olla suunda andev seos Masingu
saatusega – dissidentluseks syvenenud
leppimatustega, heitliku tundeeluga,
alalise rahulolematusega, igavese otsin-
gulisusega ja vajadusega koostöö järele,
ehk osalt ka vaimsest üksildusest tingi-
tud tohutu töövõime ja syvenemisega
jms. Selliselt lähtelt oli mentaalne rända-
mine ja piiride laiendamine õieti ainus
viis traumaatilise lapse- ja koolipõlve
järelmittega toime tulla. Ning leitu-

Hando Runnel.

Viivi Luik.

nähtu on avar, teisigi vabastav, ega taandu enam kuidagi kompensatoorika alla. Sellest sai inimliku tunnetuse pärisvara.

Hando Runnel sõnab väga täpselt, et inimese elu „müstilised momendid on just kogu Masingu elu ja loomingu huvi tulipunktis alati olnud [---] nende seletamine käib kõigile üle jõu. Ja Masing oma tarkuses neid ei seletanud, vaid ta fikseeris.“ Seletamine oleks asjatu redutseerimine. Imet tuleb lasta ime-na pysida ja nagu Viivi Luik vahendab: „Masing ütles, et kõik on lihtne, et inimene ei kujuta ettegi, kui lihtne on tegelikult see asi, mida peetakse imeks.“

Nyyd asetage see väide nõukogude yhiskonda. Jah, Masing oli originaal ja sellise loomupäraga pole kunagi kerge elada olnud. Aga ei tohi unustada osaduslikku poolt, sisimaid sidemeid, mis sõlmusid ta sõprade ja lähedastega, „kaksainsa tunnet“, jagatud ekstaasi ning avanemisi looduses. Ning see, kuidas õpilased kirjeldavad Masingute korterit – „oaas“ –, on kahe tähendusega: taimed andsid inimestele rahu ning teistsugune vaimne kliima lasi mõelda ajavaimust avaramaid mõtteid. Aeglased plaanid korterist, aknatagusest tänavast, esemetele langevast valgusest, kaugemaistest raamatutest, maalidest ja

Kalle Kasemaa.

„Inimesepoeg
Valgel Laeval“
autor Vallo Kepp
ja Jaan Tooming
filmi võtete ajal
26. oktoobril
2001. aastal
Tartu Ülikooli
raamatukogus.

Enn Säde fotod

taimedest ning Taevaskoja suvilaõuest ja maastikest avavad justkui selle fluidumi või nägemise viisi, mille Masing eesti kultuuri tagasi tõi või siinset vaimust edendades synteesis ja mis edasi kestab.

Sellistel hetkedel tekib tunne, et kõik meenutused ja käsitlused, ükskõik kui selginud ja täpselt sõnastatud, liiguvad ikka vaid selle vaimupärandi pealispinnal. Et Masingu Teine Maailm on kogev – aimatav, nähtav, teostatav, elatav, aga mitte kirjeldatav. Meenutuste puhul pole nähaolekul ka enamasti olulist kaalu. Neist võinuks ju sama hästi koostada valitud mälestuste raamatu. Selles mõt-

tes võinuks sõnatuid kaadreid, maastike ning maale olla rohkemgi, sest need ulatuvad justkui metatasandist sygavamale. Jah, selle inimese puhul on veel mõnestki asjast rääkida ja vaikida. Võib-olla tuleks seda teha täiesti ilma kultuurilise suurkuju paatoseta, tema ainuomasele inimlikkusele keskendudes, kaameraga rahulikult maastikke silmitsedes ja neisse sulandudes.

Haruldased mälukillud, seni avalikustamata fotod, pildid ja jutud ning tassates kaadrites ilmuv vaikus sõnavad, et see film näitab teed Masingu syvemale mõistmisele. Tema maastikud liituvad kunagi maaks.